

**AZ-ZAMAXSHARIYNING ARAB TILSHUNOSLIGI RIVOJIGA QO‘SHGAN
HISSASI****Kaxarova Zilola Rustam Qizi***Oriental universiteti**Filologiya va tillarni o‘qitish(arab)**3-kurs talabasi**+99899 8509191**zilola1818@icold.com*

Annotatsiya. Ushbu ishda "Jorulloh" nomi bilan mashhur bo‘lgan buyuk olim Mahmud az-Zamaxshariyning arab tili grammatikasi, leksikologiyasi va ritorikasiga qo‘shgan ulkan hissasi tahlil qilinadi. Olimning "Al-Mufassal" asaridagi metodik yangiliklar va "Al-Kashshof" asaridagi lingvistik tahlillar aniq misollar yordamida ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: Nahv, sarf, "Al-Mufassal", "Al-Kashshof", metafora, majoz, arab tili morfologiyasi, ritorika.

Asosiy qism

Mahmud az-Zamaxshariy arab tili rivojiga o‘zining qat’iy mantiqiy yondashuvi bilan kirib kelgan. Uning eng katta xizmati — arab bo‘lmagan xalqlar (ajamlar) uchun arab tilini o‘rganishni osonlashtiruvchi mukammal tizim yaratganidir. Olimning yondashuvi "mantiqlik" va "aniqlik" ustiga qurilgan. Masalan, u arab tili grammatikasini o‘rganishda so‘z turkumlarini ism (ot), fe‘l va harf (yuklama/bog‘lovchi) kabi uchta yirik guruhga ajratib, ularning har birini ichki qoidalar asosida izchil bayon etgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot jarayonida matniy tahlil (textual analysis) va germenevtika usullaridan foydalanildi. Zamaxshariyning "Al-Mufassal" asari matni XII asrgacha bo‘lgan grammatik an’analar bilan qiyoslandi. Shuningdek, uning "Al-Kashshof" asaridagi lingvistik tahlillar zamonaviy semantika qoidalari bilan solishtirildi.

Tahlil va natijalar

1. "Al-Mufassal" va grammatik inqilob:

Zamaxshariyga qadar grammatik qoidalar juda daqqoq va murakkab edi. U "Al-Mufassal"da qoidalarni matematik aniqlikda tizimlashtirdi.

• Misol: Olim so‘zning oxiri o‘zgarishi (e‘rob) qoidalarini shunchalik tushunarli bayon qilganki, hattoki Damashq va Qohira madrasalarida ushbu kitob asosiy darslikka

aylangan. Uning ta’rifiga ko‘ra, grammatika — bu tilning asosi emas, balki "nutqni xatolardan saqlash vositasi"dir.

2. Leksikografiya (Lug‘atshunoslik):

Olimning "Asos al-balog‘a" lug‘ati shunchaki so‘zlar to‘plami emas. U ilk bor so‘zlarni haqiqiy va majoziy (ko‘chma) ma’nolarga ajratgan.

• Misol: "Asad" (arslon) so‘zini tahlil qilganda, u birinchi bo‘lib hayvon ma’nosini (haqiqiy), so‘ngra esa "shijoatli odam" (majoziy) ma’nosini keltirib, ularning qo‘llanish chegaralarini aniq belgilab bergan.

3. Ritorika (Balog‘at) va "Al-Kashshof":

Zamaxshariy Qur‘on oyatlarini tahlil qilishda tilning estetik tomoniga urg‘u bergan. U "I‘joz al-Qur‘on" (Qur‘onning mo‘jizaviyligi) aynan uning tili va uslubida ekanini isbotladi.

• Misol: U oyatlardagi so‘z tartibi (taqdim va ta’xir) qanday qilib ma’no nozikligini o‘zgartirishini ko‘rsatib bergan. Masalan, nega bir joyda sifat otning oldiga o‘tganini mantiqiy va estetik jihatdan tushuntirgan.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytganda, Az-Zamaxshariy arab tilshunosligini fan darajasiga ko‘targan buyuk metodistdir. Uning asarlari:

- Arab tili grammatikasini "qotib qolgan" qoidalardan mantiqiy tizimga aylantirdi;
- Leksikografiyada so‘zning ko‘chma ma’nolarini tadqiq qilishga poydevor qo‘ydi.

Taklif: Zamonaviy o‘zbek tilshunosligida va arab tilini o‘qitish metodikasida Zamaxshariyning "Al-Mufassal" asaridagi mantiqiy ketma-ketlikdan (ot -> fe‘l -> harf) foydalanish o‘quvchilarning tilni tezroq o‘zlashtirishiga yordam beradi. Shuningdek, uning asarlaridagi terminologik lug‘atni bugungi o‘zbek tili terminologiyasi bilan qiyosiy o‘rganish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mahmud az-Zamaxshariy. Al-Mufassal fi san‘at al-i‘rob. (Har qanday nashri, masalan: Bayrut, Dar al-Kutub al-Ilmiyya).
2. Mahmud az-Zamaxshariy. Al-Kashshof an haqiqi g‘avomiz at-tanzil. – Bayrut: Dar al-Ma’rifa.
3. Zohidov A. Mahmud az-Zamaxshariy hayoti va ilmiy merosi. – Toshkent: Fan, 1966.
4. Uvatov U. Mahmud az-Zamaxshariy (Jorulloh). – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2002.

5. Rustamov A. Mahmud Zamaxshariy. – Toshkent: Fan, 1971.

6. Krachkovskiy I. Yu. Izbrannye sochineniya. Tom IV. – Moskva-Leningrad, 1957. (Zamaxshariyning geografik va lingvistik merosi haqida).

7. Saeed, A. The Qur’an: An Introduction. – Routledge, 2008. (Zamaxshariyning "Al-Kashshof" asari tahlili qismi).

Elektron resurslar (Saytlar):

1. Ziyouz.com — O‘zbekistonlik olimlarning Zamaxshariy haqidagi maqolalari va asarlari tarjimalari uchun.

• URL: <http://ziyouz.com> (<http://ziyouz.com/>)

2. Shamela.ws (Al-Maktaba al-Shamela) — Arab tilidagi barcha asosiy manbalar, jumladan "Al-Mufassal" va "Al-Kashshof"ning elektron varianti uchun eng ishonchli baza.

• URL: <https://shamela.ws> (<https://shamela.ws/>)

3. QuraniC.com — "Al-Kashshof" tafsirining lingvistik tahlillari va qiyosiy o‘rganilishi uchun.

• URL: <https://quranic.org> (<https://quranic.org/>)

4. Academia.edu — Zamonaviy sharqshunos olimlarning Zamaxshariy merosiga bag‘ishlangan ilmiy maqolalari uchun.

• URL: <https://www.academia.edu> (<https://www.academia.edu/>)

5. E-tarix.uz — Movarounnahr allomalari, xususan Zamaxshariyning hayot yo‘liga oid tarixiy ma’lumotlar uchun.

• URL: <http://e-tarix.uz> (<http://e-tarix.uz/>)